

29. ДАОО. — Ф. 1. — Оп. 191 (1838 р.). — Спр. 70. — Арк. 12.
30. Там само. — Арк. 44.
31. Там само. — Арк. 78, 79.
32. Там само. — Арк. 69–71, 83, 84.

Д. А. Грозний

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА В ХІХ ст.

(на матеріалах Ананьївського повіту Херсонської губернії)

Одержавлення православної церкви, введення її до структури урядового ладу в статусі Відомства православного віросповідання ставило церкву в пільгові умови і полегшувало вирішення нею проблем буття в державі, але одночасно було нездійсненим проведенням незалежного напрямку: навіть церковні справи доводилося погоджувати. Державно-правові норми щодо панівної церкви були привілейовані, але обмежували права і свободи інших релігійних організацій. Це очевидно з позиції, що тільки православні священники мали право займатися місіонерством. Саме дослідження історії православної церкви становить науковий інтерес не тільки щодо особливостей інших релігійних організацій, а щодо ставлення до них парафіяльного духовенства. Мета і завдання даної публікації — на підставі аналізу опублікованих та нововиявлених архівних документів і матеріалів періодичної преси розглянути місіонерську діяльність православного духовенства на рівні одного церковного округу і з'ясувати суспільне значення внутрішньої місії. Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення низки наукових задач: по-перше, висвітлити проповідницьку діяльність парафіяльного духовенства на рівні парафії; по-друге, показати боротьбу духовенства за збереження першості православної релігії; по-третє, з'ясувати причини невдалої проповідницької діяльності серед парафіян.

Історіографія проблеми місіонерської діяльності православного духовенства почала складатися ще наприкінці ХІХ ст. Але це були спорадичні статті або книжки, які частіше висвітлювали або місіонерську діяльність духовенства за кордоном чи розповідали про

саму секту [1]. У радянський період місіонерська діяльність православного духовенства за вказаний період не досліджувалася, а якщо й згадувалася, то його діяльність оцінювалася негативно [2].

Проблематика місіонерської діяльності духовенства дедалі частіше стає сюжетом для створення нових наукових досліджень у новітній період вітчизняними істориками. Особливий інтерес сучасних дослідників викликає розвиток місіонерської діяльності на рівні парафій. Такі наукові розробки дають змогу краще простежити регіональну специфіку церковної історії України [3]. Особливості розвитку місіонерської діяльності духовенства на рівні єпархій кінця XIX ст. стали наслідком тривалого впливу церковно-державних стосунків у Російській імперії.

На Півдні України церковна політика російського самодержавства обтяжувалася багатьма чинниками, насамперед курсом центру на ліквідацію національних особливостей церковно-релігійного життя народу, який проживав на цій території, усунення національної самобутності в усіх сферах життєдіяльності, традиціях, культурі, мові, та ін. Поява раціоналістичних сект поклала на духовенство тягар боротися з приверненням парафіян в інші релігійні організації. Самі методи протидії проти сектантства були не тільки силові (підтримка з боку судової влади), а й мирні. До мирних способів належали проповідництво, заснування парафіяльних бібліотек, позабогослужбові співбесіди. Розглянемо все це на рівні одного церковного округу.

Як свідчать єпархіальні документи Херсонської єпархії за 1834 — 1883 роки, на всіх пастирів Ананьївського церковного округу був покладений обов'язок проголошувати проповіді. Переглядаючи формулярні списки ієреїв ми бачимо, що кожен зі священників повинен був прочитати декілька проповідей в місяць. Про тематику проповідей у списках немає відомостей, але про що була мова на проповідях, ми можемо дізнатися з періодичних видань того часу [4]. За характером публікацій в пресі на першому місці для проповідей була боротьба з сектантством, на другому — не відзначати народно-побутових свят, не дотримуватися національно-релігійних звичаїв, традицій, як поганських та ін. Однак заходи синодальних та дикастерних чиновників від церкви щодо офіційного впровадження проповідей наштовхувалися на глухий опір парафіяльного ду-

ховенства, яке спілкуючись із парафіянами, бачило байдуже ставлення простих віруючих до офіціозу. В офіційному поясненні причин таких дій із проповідями фігурувало “неутверждение в российском языке”, що відображає не лише сам факт незнання мови, а й примусовий характер її впровадження в церквах [5]. У замітці священника Н. Ігнатієва “Про сучасне релігійно-моральне становище населення в Новоросійському краї” пишеться, що населення села Гандрабури, де в основному живуть молдовани і дотримуються своїх релігійно-побутових звичаїв, у житті дуже глибоко віруюче і просило свого священника вести службу рідною мовою [6]. Не укладалося в офіційні настанови ставлення селян до відвідування церкви в сезон польових робіт, забуття парафіянами Божих заповідей і молитв, єпархіальні друковані органи вказували на тяжке становище прихожан. При відвідуванні храму в одному із сіл Ананьївського повіту архієпископом Херсонським Никанором у своїх записках відмічено, що на проведеному богослужінні крім 5-8 старих селян та десятка хлопчаків і дівчаток нікого не було. І це в парафії, де нараховувалось 840 парафіян. Вживані у церковній практиці заходи, проповіді, співбесіди, роз’яснення через церковні братства, опікунства допомагали мало [7].

Не кращим було в другій половині XIX століття церковне проповідництво. Завдання збереження православної традиції в несприятливих для неї умовах вимагало від духовенства натхненної та глибокої за змістом церковної проповіді. Але задовольнити цю потребу більшість православних священників була не в змозі: серед парафіян і особливо серед інтелігентної її частини була поширена звичка залишати храм у той момент, коли на кафедру сходив проповідник. Священники, аналізуючи у своїх публікаціях причини цього явища, указували на нежиттєвість більшості проповідей, на погану організацію проповідницької справи (відсутність логічного зв’язку з попередніми проповідями та зі змістом богослужіння). Нежиттєвість проповіді зумовлювалася загальнопоширеним алгоритмом її підготовки, який за визнанням окремих представників духовенства полягав у тому, що священник збирав всі наявні в нього збірки проповідей, усі рукописи попередніх років та комбінував із них нову проповідь, пов’язуючи частини цитатами зі святого письма і додаючи ілюстрації з “Житія Святих”. У сільських парафіях священники

часто користувалися готовими синодальними текстами і така проповідь, як правило, читалася з зошита [8].

Церковна влада намагалася підвищити рівень проповідницької активності та якість проповідей парафіяльного духовенства більш жорстким контролем за його діяльністю. Більш ефективним у цьому відношенні було заснування братств. В Херсонській єпархії в 1880 році було утворено Свято-Андріївське братство. У наступні роки діяльність його членів, на терені Ананьївського повіту була досить помітна. Якість церковного проповідництва в результаті цих заходів покращувалася, але темпи змін були вкрай низькі. Хороші проповідники, як і раніше, зустрічалися дуже рідко і переважно в міських храмах.

Малопоширеним явищем була діюча церковна бібліотека. Прикладом церковної бібліотеки в Ананьївському церковному окрузі була бібліотека, створена завдяки енергії священника В. І. Дерманського при Касперівській церкві м. Ананьїва. У більшості парафій Ананьївського повіту бібліотеки формально існували, але вони були бідними і, як визначали самі священники, навіть книжки, які були, не використовувалися, бо часто парафіяни не підозрювали про існування церковної бібліотеки. Це можна пояснити не стільки бідністю багатьох храмів, скільки тим, що серед священників рідко зустрічалися книголюби [9].

Крім різноманітних форм пастирської діяльності в другій половині XIX століття православне духовенство змушене було значно більше приділяти уваги, ніж в попередні роки, місіонерській справі. Це пояснювалося віросповідною політикою уряду, який прагнув до перемир'я з розкольниками, сектантами та іновірцями. Згідно зі статистичними показниками по Ананьївському повіту за 1889/90-1897 роки з православ'я в сектантство перейшло близько 856 осіб. Церковне керівництво намагалася організувати парафіяльне духовенство на боротьбу з впливом сектантства. Бувало, що при відвідуванні архієреєм своєї пастви він намагався бувати там, де були більші осередки сектантства [10]. У місцях, де сектантство було особливо поширеним, з числа місцевого духовенства вибирався благочинний місіонер, який організовував пастирсько-місіонерські гуртки і братства. Йому надавали матеріальну допомогу єпархіальні комітети Православного всеросійського місіонерського товариства,

яке тільки почало своє існування. Рядове духовенство здебільшого уникало прямих контактів із сектантами. Священики періодично виступали з повчанням проти “штунди” та інших “лжевчень”, але приходити в парафії з сектантами не хотіли, бо боялися нової незнайомої для них місіонерської справи. Публічні бесіди з сектантами проводилися досвідченими місіонерами. Вони тривали іноді багато годин підряд, мали гостро-комічний, емоційний, видовищний характер і тому користувалися великим успіхом у населення. Вплив на громадське життя публічних місіонерських діалогів, які можна признавати найбільш виразною формою діяльності внутрішньої місії, був суперечливим. З одного боку вони мали розвиваючий ефект, оскільки пробуджували в парафіян рефлексію головних світоглядних засад і цим сприяли розвитку їхньої самосвідомості. З іншого боку, такі акції розпалювали між православними і сектантами ворожнечу — релігійно неосвічені слухачі охоче підмінювали polemічний діалог грубими емоціями.

Можна стверджувати що парафіяльне духовенство намагалося вернути в лоно панівної церкви своїх парафіян. Проте парафіяни бачил ставлення самого духовенства до служіння, тому не мали потягу вернутися в православ'я. Отже, можна констатувати, що система заходів для боротьби з іншими релігійними організаціями не дала ніякого позитивного результату, але й звела певну стіну відчуження між православним духовенством і рядовими віруючими.

Література:

1. *Гермоген*. Таврическая епархия. — Екатеринослав, 1887.; *Духовенство* (русское) — Берлин, 1859.; *Сектантство* // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. — Т. XXIX. — Спб., 1900. — С. 229.; *Эрмич И.* О предмете и методе пастырского собеседования с простолюдинами // Руководство для сельских пастырей. — К., 1862. — № 11. — С. 340.;
2. *Грекулов Е. Ф.* Церковь, самодержавие, народ. — М., 1969.; *Никольский Н. М.* История русской церкви. — М., 1930.; *Римский С. В.* Православная Церковь и государство в XIX веке. — Ростов на Дону, 1988; *Русское православие: веки истории.* — М., 1989.
3. *Історія церкви та релігійної думки в Україні:* У 3 кн. / Крижановський О. П., Плохій С. М., Ульяновський В. І. — Кн. 3. — К., 1994. — 559 с.; *Тригуб О. П.* Історія Херсонської єпархії (1775 — 1918 рр.): Ав-

- тореф. ... дис. канд. істор. наук (07.00.01) / Донецький національний університет. — Донецьк, 2001. — 16 с.
4. *Державний Архів Одеської області* (далі ДАОО). — Ф. 37 — Оп. 2а. — Спр. 587. — Арк. 352 — 354.
 5. *Распоряжения епархиального начальства // Херсонские епархиальные ведомости.* — 1868 — № 23 — С. 820 — 825.
 6. *Игнатъев (свящ.)* Про религиозно-моральное положение населения Новороссийского края // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. — 1878. — № 13. — С. 225 — 234.
 7. *Обзор Херсонской епархии архиепископом Никанором // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям.* — 1875. — № 10. — С. 358 — 362.
 8. *Записка о состоянии церковного и внебогослужебного проповедничества в 1888 и 1889 году // Херсонские епархиальные ведомости.* — 1890. — № 8. — С. 144 — 160.
 9. ДАОО. — Ф. 37. — Опр. 2а. — Спр. 648. — Арк. 23 — 24.
 10. *Отчет от Свято-Андреевского братства за 1898 — 1899.* — Одесса, 1899. — С. 12 — 18; *Записка о состоянии церковного и внебогослужебного проповедничества в 1888 и 1889 году. // Херсонские епархиальные ведомости.* — 1890, № 8 — С. 144 — 160.

І. С. Дружкова

ОДЕСЬКА МІСЬКА ДУМА 1917 р.: ВИБОРИ ТА СКЛАД

Сьогодні перед Україною, як і в 1917 році, постає вибір між конструктивним ходом розвитку і подальшим протистоянням у суспільстві, що може призвести до громадянської війни. Тому знову і знову з'являються спроби аналізу політичної ситуації, подій, політичних сил часу революції.

Останнім часом значне поширення серед істориків одержало вивчення регіональних аспектів революції в Україні 1917-1918 рр. Одеса була містом, де боротьба за найрізноманітніші ідеали державності відзначалася особливою наполегливістю і своєрідністю, зокрема, більш широкими політичними програмами у зв'язку з етнічною строкатістю регіону. Тому цілісне уявлення про революційні події 1917-1918 рр. неможливе без залучення матеріалу, що відтворює перебіг подій в Одесі. Метою статті дослідження діяльності міської думи в 1917 р.